

A MERCURIUS VERIDICUS KÉRDÉSÉHEZ.

Inter arma silent Musae — a Rákóczi-háború nyolc esztendeje is bénítólag hatott a magyarság szellemi életére, de nem szakította meg irodalmi életünk folytonosságát. A kor kutatója a kurucok levelezésében számos irodalmi tevékenységre utaló megjegyzést talál, további kutatásra serkentő értékes irodalom- és könyvtörténeti adalékokat. Már egy ízben rámutattam arra, hogy az a kép, melyet MÁRKI SÁNDOR, majd egészen nyomában haladva, ZOLNAI BÉLA bibliográfiai adatok egymás mellé sorakoztatásával vázolt fel, mennyire nem valóságos képe a „Rákóczi égisze alatt“ sarjadó magyar irodalomnak.¹ A fejedelmet és a vezérsége alatt kibontakozott nagy nemzeti megmozdulást a felsorolt írókhoz és művekhez csak az egyidejű megjelenés keveset mondó dátuma fűzi, a felkelés sajátos szellemi és irodalmi életének képét levéltári adatok és kéziratban maradt művek felkutatása során, a művekre vonatkozó cenzúra- és nyomdászattörténeti adatok felhasználásával lehet csak megrajzolni. A Rákóczi-kor kutatói azonban keveset gondoltak eddig ezeknek a feladatoknak az elvégzésével.

Van azonban a kor irodalomtörténetének két olyan kérdése, mely felbukkanása óta állandóan foglalkoztatja a kutatókat és a történeti kutatás eredményei iránt érdeklődő közönséget: az egyik a kurucköltészet problémája, a másik az első hazai újság, a *Mercurius Veridicus* kérdése. A kuruc versek hitelességének sokat vitatott kérdését kutatói a történet-, nyelv- és irodalomtudomány egyre finomuló módszereivel viszik a végső megoldás felé, a *Mercurius* kérdése azonban holtpontra áll, nagyjából ott, ahol THALY KÁLMÁN abbahagyta a kutatást. Csupán bibliográfiai feladatnak tekintik, a kutatómunka nyomtatott és kéziratosszövegeinek felkutatására irányul.

A *Mercurius*-problémával először a nagyérdemű Rákóczi-kutató, THALY KÁLMÁN foglalkozott. *Az első hazai hírlap 1705—*

¹ *A magyar Napraforgóvirág* c. dolgozatomban: Egyháztörténet I. (1943.) 338—339.

1710 című, 1879-ben megjelent dolgozatában² aprólékos gondossággal szedegette össze a felkelés bőséges missilis-anyagából a lap megindulására, szövegeire és történetére vonatkozó adatokat. Az ösztönzést mesterétől, SZALAY LÁSZLÓTÓL vette. SZALAY a gróf Károlyi-nemzetség levéltárában akadt rá a lap 1705. május 24—május 30. számára s tudósításait fel is használta *Magyar története* VI. kötetében. THALY e számot már eredménytelenül kereste a levéltárban, csak a SZALAY készítette rövid kivonatát közölhette.³ A missilis anyag egyik M-betűs kötegében azonban rábukkant az 1708. július 25—augusztus 9. számra, ezt előbb magyar fordításban adta ki a *Vasárnapi Ujság* 1866. évi folyamában *Nyomtatott hírlapok a kuruczvilágban* címmel, majd latin eredetijét is publikálta említett dolgozatában.⁴ Figyelme kiterjedt a kéziratban fennmaradt példányokra is. Az említett számot nem betűhíven, hanem az Országos Levéltárban lévő fogalmazványával összevetve adta ki. Közzétette a nyomtatásban akkor még ismeretlen 1710. január 4—január 28. és az azóta is csak kéziratban ismert 1706. augusztus 19—augusztus 28. számot, valamint a lap magyar nyelvű fogalmazványának tekinthető, de nyomtatásban talán meg sem jelent 1705. június 7—június 10. töredéket, a *Földvár körül való dolgokul írt Novellát*.

Újabb eredményeket MARCZALI HENRIK, GÉRESI KÁLMÁN, HELLEBRANT ÁRPÁD és MARKÓ ÁRPÁD kutatásai hoztak. MARCZALI a berlin-dahlemi Preussisches Geheimes Staatsarchivban két nyomtatott *Mercurius*-számot talált. Az egyik az a szám volt, amely

² Az Akadémia kiadásában jelent meg az *Értekezések a történelmi tudományok köréből* c. sorozat VIII. kötetének 4. számaként. Ahol forrásra nem hivatkozom, az adatokat THALYnak a *Mercurius*-kérdésről írt dolgozataiból veszem.

³ „A nevezett levéltárnak minő osztályában? melyik csomagjában lelte volt e hírlapot Szalay? és hová reponálta, — fájdalom, feledé följegyezni; mi a mostani levéltárnok úrral több ízben és minden elképzelhető címek alatt kerestük, de semmikép sem bírtuk feltalálni. Lehet, hogy valami könyvbe téve, vagy levélhez mellékelve fordul elő, Szalay is esetleg bukkant rá, és csak ott hagyta. Mindazáltal előbb rövid kivonatot készített belőle, s munkája írásánál ezt használta; a mint is e Szalay László kezével írott kivonatot, a boldogult jeles történettudós hátrahagyott kéziratai közt, mindjárt halála után (1864-ben) megelévn, lemásoltuk, s szórul szóra íme, itt közöljük...” — írja THALY említett dolgozatának 12. lapján.

⁴ Nincs igaza tehát SZIMONIDESZnek abban, hogy THALYnak „olyan szerencséje nem volt, hogy Szalay László után ő is rábukkant volna a hírlap valamely nyomtatott számára”. (L. a *II. Rákóczi Ferenc hadi újságja* c. közleményét.)

SZALAY kezén is megfordult a Károlyi-levéltárban, a másik az 1705. augusztus 16—augusztus 23. szám. A felfedezést THALY ismertette *Kurucz hírlapok 1705-ből Berlinben* címmel a *Magyar Könyvszemle* 1883-as évfolyamában levéltári kutatásainak újabb eredményeivel együtt. GÉRESI arra hívta fel a figyelmet, hogy az 1705. augusztusi berlini szám megvan a lőcsei evangélikus egyház-község könyvtárában is.⁵ Jelentős publikáció volt HELLEBRANT ÁRPÁD is: a kéziratban már ismeretes 1710. január 4—január 28. és a teljesen ismeretlen 1710. február 3—február 27. és 1710. február 28—március 26. számok nyomtatott példányait közölte a kiskartali Podmaniczky—Degenfeld-könyvtárból *Adalék a Rákóczi-kor irodalmához* címen az 1895. évi *Történelmi Tárban*. MARKÓ ÁRPÁD a Magyarhoni Evangélikus Egyetemes Egyház budapesti levéltárában a már két helyről is ismeretes 1705. május 24—május 30. szám másolatát lelte meg.⁶

A *Mercurius*-kutatás eddigi eredményeit SZIMONIDESZ LAJOS és DEZSÉNYI BÉLA foglalták össze. Mind a kettő hiányosan. SZIMONIDESZ — abban a hiszemben, hogy teljesen ismeretlen számokat fedezett fel — hasonmásban is kiadta a HELLEBRANT közölte számokat a *II. Rákóczi Ferenc hadi újságja* című cikkének melléklete gyanánt a *Magyar Könyvszemle* 1940. évi folyamában.⁷ DEZSÉNYI figyelmét is elkerülte a HELLEBRANT-féle publikáció, *A magyar hírlapirodalom első százada (1705—1805)* című bibliográfiai kézikönyvében⁸ — sem a leíró részben, sem az irodalom felsorolása alkalmával — nem említi. Említés nélkül hagyta GÉRESI és MARKÓ adatait is. A *Mercurius*-kérdésre vonatkozó fontos megállapítás MÁTÉ KÁROLYÉ:⁹ valóban ez az első hazai hírlap.

SZIMONIDESZ és DEZSÉNYI szerint a Károlyi-levéltárban megtalált 1708. évi szám „lappang“ s „fel nem található“. Ez a megállapítás és TRÓCSÁNYI ZOLTÁNNAK a *Magyar Könyvszemle* 1939-es

⁵ *A lőcsei könyvtár c. tárcájában: Századok XL. (1906.) 670.*

⁶ MARKÓ felfedezésére nézve ld. *II. Rákóczi Ferenc a hadvezér c.* (Budapest, 1934.) könyvének 84. lapját és SZIMONIDESZ ide vonatkozó megjegyzéseit.

⁷ Különlennyomatban is megjelent két füzetben: *II. Rákóczi Ferenc hadi újságja* és *A Mercurius Veridicus ex Hungaria három száma 1710-ből* címmel.

⁸ Budapest, 1941. *A Magyarország időszaki sajtójának könyvészete* 1. kötete.

⁹ *Az első magyarországi hírlap kérdése c. dolgozatában: Magyar Könyvszemle LXVII. (1934.) 124—135.*

évfolyamában megjelent felhívása¹⁰ ösztönzött arra, hogy a gondozásomra bízott levéltárban utánanézzek ennek az állítólag elveszett számnak s próbáljam előkeríteni a SZALAY óta bujdosó 1705. évi számot is. Már levéltáros elődöm, DR. JAMBREKOVICH LÁSZLÓ is kereste őket. 1918 januárjában kérdést intézett EBLE GÁBOR volt levéltári felügyelőhöz: „mit tud a gróf Károlyi-nemzetség levéltárában levő, illetve volt két példány *Mercurius veridicus*ról?” EBLE január 15-én ezt válaszolta: „Midőn én a levéltárban az A—Z-betűs ladulák tartalmát inventáltam és ezzel a régebbi levéltárnokok mulasztását helyrehoztam, ezen munka közben találtam egyik ladulában a magyar, német és latin szövegű hírlapok között a 18-dik századtól egy példányt a *Mercurius veridicus*ből, a melyet azért, mert benne gróf Károlyi Sándorról, a kurucz tábornokról szó esik, azonnal be is iktattam és számot adván, a megfelelő ladulában helyeztem el. — Arról azonban, hogy a *Mercurius veridicus* ily ritka valami és hogy a gróf Károlyi levéltárban 2 példányát őrzik, csak igen tisztelt Jambrekovich úr leveléből vettem tudomást. — Nem kevésbé csodálkozom azon, hogy Waltherr László levéltárnok, a kinek mint a Magyar Tudományos Akadémia tagjának és könyv gyűjtő embernek bizonyára tudomása volt arról, hogy a *Mercurius veridicus* ily ritka holmi és csak oda dobta a többi kevésbé értékes hírlapok közé és nem iktatta be, pedig bizonyára még az ő idejében kerülhetett a bibliografusok tudomására az, hogy nála 2 példány van a kezelése alatt lévő levéltárban. — Azonban nem lehetetlen, hogy a hiányzó második példány is meg van valahol a levéltárban, talán az említett 18-ik századbéli hírlapok között! Azért keresni, kutatni kell, ha melegebbre fordul az idő...”

Midőn a fascikulusokból és a ladulákból kiválogattam a kurucz leveleket és okmányokat, hogy — KÁROLYI SÁNDOR kurucz generális eredeti tervének megfelelően — külön gyűjteményben állít-

¹⁰ „A XVIII. században megjelent magyarországi újságok közül a *Mercurius Hungaricus* (*Veridicus*), mely a II. Rákóczi Ferenc-féle fölkelés igazolására és a Habsburg „sajtó-propaganda“ ellensúlyozására készült (1705—1711) s Rákóczi hadi tetteiről adott tudósításokat, ma csak egyetlen számban ismeretes, melyet a berlini császári titkos levéltár őriz (Szalády—Ferenczy J.: XIV.). A Gróf Károlyi-levéltárban őrzött első száma még Thaly Kálmán idejében kikölcsonóztatott s valahol, könyv-, levéltárban, vagy magángyűjteményben lapang.“ TRÓCSÁNYI tévedett — akárcsak MARKÓ — a meglevő számok tekintetében: öt, illetve hat szám volt ismeretes, egy két példányban is; az sem igaz, hogy első száma lett volna meg a Károlyi-levéltárban, az első szám 1705. április 14. előtt jelent meg s teljesen ismeretlen.

sam fel II. RÁKÓCZI FERENC felkelésének iratanyagát, megfordult kezemen csaknem mindegyik darabja, de az 1705-ös szám nem került elő, s a katalógusokban sem találtam nyomára. Nem történik említés róla még a kuruckori levelek kivonatát tartalmazó könyvben (*Az revolutionak alkalmatosságával interveniált missi-liseknek extractussa*) sem, holott az 1708-as szám *Fasciculus Primus in Augusto 1708 sub Litera A 28* jelzet alatt be van iktatva így: *Trencsényi, s Dunántul való s Erdélyi Harczokról való Novella*. Megkerülésére tehát kevés a remény, s ez nem is nagy veszteség, mert egy eredeti példánya előkerült a berlini állami titkos levéltárból. Az 1708-as szám EBLE által adott jelzete: Lad. 7. No 26. Nem volt a helyén. Azok között az iratok között feküdt, melyeket GÉRESI KÁLMÁN, a *Codex Diplomaticus Comitum Károlyi de Nagy-Károly* szerkesztője válogatott össze a sorozat tervezett VI. kötete számára. Láttuk, GÉRESI tudta, milyen nagy könyvészeti ritkaság a *Mercurius*. Az újság 1708-ból fennmaradt egyetlen száma tehát nem kallódott el, hasonmását itt veszi a szíves olvasó.

A trencsényi csatavesztésről tudósító novellát két KÁROLYI SÁNDORHOZ intézett levél is említi. IFJ. PERÉNYI IMRE Egerben 1708. augusztus 15-én írt levele ezt tartalmazza a *Mercurius*ról: „Mivel enyihány napoktul fogvást nem volt materiám, hogy jó hirekkel udvarolhattam volna Kegyelmednek, akartam jnkámb mások által azokat megh tudni. Szintén tegnapi napon láttam Threncsénbül költ novellát azon harcz felől, az melynek is tenora ez volt: 3 praesentis az német armada megh ütköztvén az kuruczokkal, Modorkánál az mezőt ugyan az német nyerte el, de nyolcz száz ember kárral, azon felül három százat vittenek be Threncsénben sebekben; az kuruczok részirül pedigh maradott heljben kilencz száz, harmad fél százat azon kívül vittenek rabul, és így nem szintén oljan veszedelem volt, az mint iszonyították. Dunántul szüntelen való jó hireink vadnak. Nádasdj Ferencz több derék tisztekkel együtt való el fogattatásának confirmatioja jött. Itten pedigh az hadak erőssen gyülekeznek, más része pedigh Szécsénnél. Az német, való ugjan, hogy Kis Tapolcsányigh le jött volt, de visza nyomakodott Kérhez, az ki is Nyitra és Ujvár köszt vagyon.“ BERTHÓTI FERENC 1708. augusztus 20-án kelt levelét THALY is használta, utolsó sorait idézte is: „Mostani trencsényi casusról való novellákat Felsőges Urunk parancsolattyából imprimáltatván, kivántam Nagyságodnak is meg küldenem, úgy az bécsi novelláknak pariáját is.“ Tehát e szám RÁKÓCZI utasítására készült és pedig a Bécsből terjesztett

hírek ellensúlyozására: „Nem kétlem, máshonnan is értette Nagyságod az trencsényi szerencsétlenséget, az kit sokkal nagyobbra exaggerállyák már az bécsy novellákban is, mint sem magában volt az dologh, ki miá nem kevés consternatioban volt ezen az földen az ember...“ KÁROLYI a lap e számát ezek szerint közvetlenül a nyomdából kapta, PERÉNYI pedig, mivel levelének írása idején a fejedelem egri táborán tartózkodott, ott olvasta.¹¹

Az adatok összevetéséből következtetést vonhatunk a kuruc hírszolgálat gyorsaságára nézve. A trencsényi csata augusztus 3-án volt, a róla szóló tudósítás Újvárból 6-án kelt, a következő híradás Szécsényből 9-én. Augusztus 14-én pedig már a fejedelmi udvarban volt a kész hírlap. Tizenegy nap alatt tehát Rákócziék megszerezték a bécsi újságot, megszóvegezték a válaszul szánt közleményeket, eljuttatták a nyomdába: Szécsényből Lőcsére, ott gyorsan kinyomatták és expediálták, úgyhogy az utolsó tudósítás dátumától számított hatodik napon már RÁKÓCZI főhadiszállásán volt és ott egy, az események jelentősége tekintetében tájékozatlan tisztje az első magyar hírlap beszámolóját olvasva szabadult meg a rossz hírek okozta szorongásától: „nem... oljan veszedelem volt, azt mint iszonyították“. Bámulatraméltó teljesítmény abban a korban, mikor a hírek még levélbe zártan lóháton jártak.

Ezzel a nagy sietséggel menthető e szám sok sajtóhibája. Egyik olvasója gondosan kijavíttatta. THALY nem a nyomdai példány szövegét adta ki, hanem olyan szöveget nyújtott, mely a fennmaradt kézirat és a nyomtatásban megjelent szám egybevetéséből állott elő. A „nagyobb kritikai pontosság kedvéért“ járt el így. Ha azonban szövegkiadását és az eltérésekre utaló jegyzeteit összevetjük a hasonmásban bemutatott nyomtatott eredetivel, rájövünk, hogy a THALYra annyira jellemző közlésbeli pontatlanságtól ez a publikációja sem mentes.

Nem tudjuk megmagyarázni, miért keltezték a trencsényi csatát ismertető tudósítást éppen (Érsek-) Újvárból? RÁKÓCZI az ütközetet követő napokban nem járt Újvárrott, sőt BERCSÉNYI sem. Talán annak hangsúlyozása érdekében, hogy Érsekújvár, a felvidéki kuruc hadműveletek e fontos sarkpontja a katasztrófát követő időben is szilárdan a kezükben van. A számot Szécsényben a fejedelmi kancellárián állították össze. RÁKÓCZI augusztus 6-tól 10-ig itt pihente

¹¹ Mind a két levél a Károlyi-levéltárban van a Rákóczi-gyűjtemény 1708 *Augustus Fasc. 2 B. 5. és 16.* jelzete alatt.

ki a trencsényi szerencsétlenség és a nyomában támadt zűrzavar fáradságait:¹² „Serenissimus Princeps cum tota sua Aula continuo itinere huc ad nos divertit, ac etiamnum hic substitit“ — mondja a Szécsényből kelt 9-i tudósítás. A *Mercurius* e nevezetes száma tehát mintegy a fejedelmi udvar félhivatalos kiadványa volt Európa számára, hogy a történetek higgadt tudtulásával megnyugtassa ügyének barátait és lehűtse ellenségeit. E félhivatalos jelleg jellemzi a kurucok katonai tudósítóját, s RÁKÓCZI talán éppen azért vette ki eltervezőjének, ESZTERHÁZY ANTAL tábornoknak a kezéből, és irányította maga, majd irányíttatta BERCSÉNYI által, hogy ez a jellege kidomborodjék.

Ha e szám tartalmáról szóló PERÉNYI-féle tájékoztatást összevetjük az előttünk levő nyomtatott példánnyal, arra az érdekes megfigyelésre teszünk szert, hogy a kettő nem egészen fedi egymást: a PERÉNYI kezében megforduló példánynak az ütközetről szóló tudósítása „Threncsénbül költ“, pontos adatokat tartalmaz mindkét fél veszteségéről, előfordul benne néhány olyan helynév (Modorka, Kistapolcsány, Kér), mely a mi példányunkban nincs meg; viszont ez több olyan mozzanatot tartalmaz, melyet PERÉNYI aligha hallgatott volna el KÁROLYIHOZ írt levelében, ha ebből merítette volna értesüléseit. Jogos az a feltevés, hogy a trencsényi csatáról két különböző szövegű *novella* készült, az egyik mindjárt az ütközet után BERCSÉNYI táborában, a másik augusztus 9-én a fejedelem udvarában. A PERÉNYI olvasta szám kisebb terjedelmű volt, nem tartalmazta a 9-i szécsényi, a július 25-i és augusztus 1-i soproni és a július 28-i gyulafehérvári tudósítást, a csata után beérkező hírekből hevenyében készített, egy cikkből álló tájékoztatás volt, valószínűleg BERCSÉNYI gyors elhatározásából született és egyleveles, legfeljebb kétoldalas nyomtatvány formájában látott napvilágot. Ha feltevésem helytálló, pedig annak látszik, akkor a fennmaradt szám létrejöttét azzal kell magyaráznunk, hogy RÁKÓCZI olvasta a BERCSÉNYI-féle szám fogalmazványát, nem volt megelégedve vele, mert nem is volt alkalmas a külföld tájékoztatására, ezért személyes közreműködésével elkészíttetett és kiadatott egy megfelelőbb és teljesebb számot. Felmerülhet az az elgondolás is, hogy az egyik változat a hazai, a másik a külföldi tájékoztatás

¹² RÁTH KÁROLY, II. Rákóczy Ferencz fejedelem utazási, hadjárati és tartózkodási helyei c. összeállítása szerint. (Függelék a II. Rákóczi Ferencz fejedelem Emlékiratai magyar fordításnak 1868. évi 3. kiadásához.) Ld. még az *Archivum Rákóczianum* II. és VI. kötetében található dátumokat.

célját szolgálta, ez azonban mesterkélt feltevés lenne. A *Mercurius* — ESZTERHÁZY eredeti tervétől némileg eltérően — a külföldi közvélemény, a baráti vagy semleges udvarok tájékoztatása érdekében jelent meg, erre vall alacsony példányszáma is — egyik 1710. évi számából OKOLICSÁNYI MIHÁLY mindössze 60 példányt küld BERCSÉNYINEK. E feltevés mellett módosítanunk kell kissé a kuruc hírszolgálat gyorsaságáról való véleményünket: az első változat néhány nappal előbb juthatott el a lőcsei nyomdába, ezért volt már 14-én a fejedelem udvarában, de 20-ra már a kancelláriai változat is kikerült a sajtó alól, mert ezen a napon küldi el BERTHÓTI KÁROLYINAK a grófi levéltárban megmaradt példányát. 22-én ASZALAY FERENC fejedelemi titkár már az udvarból kedveskedik vele a generálisnak.

Kevés remény van rá, hogy magyar levéltárakból, levéltári anyagunk nagymérvű pusztulása után újabb *Mercurius*-számok fognak előkerülni. További eredményeket akkor fogunk elérni, ha külföldre kikerülő tudósaink figyelmét irányítjuk a hiányzó számoknak idegen könyv- és levéltárakban való kutatására. „Hae Novellae ad manus exterorum veniat“ — ez volt a rendeltetése, s valóban tudunk olyan eseteket, midőn RÁKÓCZI követei sürgették kiküldését. RÁDAY PÁL a svéd királyhoz szerette volna eljuttatni, bizonyára el is juttatta. Az ő közvetítésével jutott el JABLONSKY DÁNIEL udvari szuperintendens révén a porosz királyi udvarba ILGEN miniszter kezéhez az a két szám, melyet MARCZALI HENRIK talált meg Berlinben.¹³ BERCSÉNYI a Varsóban tartózkodó BRENNER DOMOKOS prépost számára küldött példányokat, sőt a gyorsabb tájékoztatás érdekében egy ízben valamelyik szám még kiadatlan kéziratát is. OKOLICSÁNYI is küldött be példányokat Lengyelországba. A nagy háborús veszteségeket szenvedett lengyel levéltárakban nem sok keresnivalónk van, de svéd és holland levéltárakba még rejtezhetik egy-két ismeretlen *Mercurius*.¹⁴ Idehaza,

¹³ RÁDAYNAK JABLONSKYVAL való összeköttetésére nézve ld. MARCZALI HENRIK, *Regesták a külföldi levéltárakból* (Budapest, 1882.) 267—272. lapjait.

¹⁴ Feltűnő, hogy bécsi, francia és angol levéltárakból még nem kerültek elő *Mercurius*-számok. SIMONYI ERNŐ háromkötetes angol publikációjában (*Angol diplomatikai iratok II. Rákóczi Ferencz korára angol levéltárakból*. Budapest, 1872, 1873, 1877. *Archivum Rákóczianum*. Második osztály. I—III.) nincs említés róla, PILLIAS EMIL francia levéltári kutatásai során nem foglalkozott a *Mercurius*-számok kutatásával, legalább is nincs tudomásunk róla. Nem tudunk arról sem, hogy bécsi levéltárakban keresték volna. Alig hihető, hogy Bécsben egyetlen példánya sem lenne.

mint MARKÓ ÁRPÁD lelete is mutatja, inkább egykorú, vagy későbbi másolatait remélhetjük.

A kutatás azonban nem merülhet ki a nyomtatott és kéziratos példányok felkutatásában. THALY két úttörő közleménye ma is megszívlelendő útmutatásul szolgál a további vizsgálódásra. A Rákóczi-kor nagyszámú missiliséből, a *Protocollum Rákóczianum* köteteiből buzgón kijegyezte a *Mercurius*ra vonatkozó sorokat, s e rövid tudósításokból állította össze történetének vázlatát. 25 ilyen levéltári adatot gyűjtött össze (1705-ből 8, 1706-ból —, 1707-ből 1, 1708-ból 4, 1709-ből 1, 1710-ből 11 levélbeli utalást) módszerbeli hibái ellenére is tiszteletreméltó munkássága során, de korántsem a kérdés teljesnek tekinthető forrásanyagát. A PERÉNYI-levél példája mutatja, hogy még sok érdekes és értékes adat kerülhet a kutatók elé. ESZTERHÁZY ANTAL 1705. április 14-i és FORGÁCH SIMON 1705. április 28-i levelének összevetéséből az derül ki, hogy RÁKÓCZI — ESZTERHÁZY kezdeményezésén felbuzdulva — e két terminus között rendeletet adott ki vezénylő tábornokainak a lap hírekkel való rendszeres ellátása érdekében, mert nemcsak az országos jelentőségű — a fejedelmi kancelláriára egyébként is befutó — híreket akarta a nagyvilág elé vinni, hanem a kuruc hősiesség megkapó példáit is. E rendeletére válaszol FORGÁCH: „Az novelák iránt magamnak is inteniomban vala, hogy az *mostani parancsolatja szerint Ngodnak* az itt történhetők is expediáltassanak, csakhogy — szégyen megírnom! — az itt való jó vitézekkel ritkán vitethetek olly actust véghez, hogy méltó volna írásban feltenni.“ Ez a rendelet is lappang még valahol, mert nem valószínű, hogy ilyen több példányban kiadott rendeletnek mindegyik példánya elkallódott volna. S bizonyára nem ez volt az egyetlen fejedelmi rendelkezés a *Mercurius* érdekében.

Még ennél is szélesebbkörű gyűjtésre kell gondolnunk, ha tisztázni akarjuk, milyen volt az első hazai hírlap szerkesztési módszere és mennyiben tekinthetjük hitelesnek tudósításait. Híreinek túlnyomó része pontosan datált harctéri jelentés kivonata. Ha e hadijelentéseket összegyűjtjük és összevetjük a *Mercurius* tudósításaival, látni fogjuk, miként értékelték a felkelés élén álló férfiak a hazai eseményeket a külföld tájékoztatása szempontjából? Jól és célzatosan megválogatott híreket közöltek-e, vagy megelégedtek az események egyszerű felsorolásával? Mit hallgattak el és mit milyen

mértékben módosítottak? E vizsgálódások során fog tisztázódní a lap történeti forrásértéke is.¹⁵

A Rákóczi-kor embereinek kézírását ismerő kutató könnyen megállapíthatja, hogy a meglévő és előkerülő fogalmazványokat és fogalmazvány-töredékeket ki írta és ebből következtetést vonhat a „szerkesztés“ helyére és megállapíthatja a „szerkesztő“ személyét. THALY az 1710. január 4—január 28. szám fogalmazványát BERCSÉNYI titkára, EBECZKY SÁMUEL kézírásának ismerte fel, EBECZKY tehát méltán sorolhatjuk a lap „szerkesztői“ közé, talán ESZTERHÁZY ANTAL is, BERTHÓTI FERENCET azonban egyáltalán nem. Úgy emlékszem, hogy az 1708-as szám ASZALAY FERENC fogalmazványa, erre vall az is, hogy ő küld belőle KÁROLYINAK nyomtatott példányt. BERTHÓTINAK nem volt más dolga e szám körül, mint nyomtatására felügyelni és elküldéséről gondoskodni. ESZTERHÁZY, mikor a *Mercurius* megindítása tervét felvetette, azt javasolta RÁKÓCZINAK, hogy „egy bizonyos novellista“ végezze a lap körül való teendőket, „az ki is pure et praecise csak ebben industriuskodván, mindeneket seriesben venne“. Ha terve megvalósul, meg tudnánk mondani, ki volt az első magyar újságíró. Lehet, hogy RÁKÓCZI, majd később BERCSÉNYI kancelláriáján mindig ugyanaz az ember — RÁKÓCZI mellett ASZALAY, BERCSÉNYI mellett EBECZKY — végezte a hírek összegyűjtésének és megfogalmazásának munkáját, de bizonyos, hogy egyik helyen sem volt olyan *novellista*, ki csak a *Mercurius* ügyében fáradozott volna. Ellenőrzése és irányítása pedig RÁKÓCZI, illetve BERCSÉNYI hatáskörében állott. Elképzelhetetlen, hogy a trencsényi csatáról szóló híradást a fejedelem beleszólása nélkül fogalmazta volna meg és adta volna sajtó alá az udvari szekretárius. A lap szellemi vezetője kétségtelenül a fejedelem, illetve főtábornoka volt.

A *Mercurius*-problémával szorosan összetartozó kérdés, hogy a kuruc-Magyarország milyen forrásokból tájékozódott a sorsára nézve éppen nem közömbös külföldi eseményekről. A két nagy európai háború híreit nyugtalan érdeklődéssel várták idehaza.

¹⁵ Kissé korainak tartom tehát MARKÓ ítéletét: „Tartalma szerint közép-úton haladt a tárgyilagos történeti krónika és a politikai eszélyesség diktálta időszerű közlemények között. A vereségeket, kényszerű visszavonulásokat óvatosan körülíró, magyarázó szövegezése, a kellemetlen dolgokat teljesen mellőző irányzata, azt mutatják, hogy a *Mercurius* nem tartotta feladatának mindenütt az igazság kinyomozását és feltárását, hanem megelégedett a külföld és az ország közhangulatának csak általánosságban való tájékoztatásával“. (Idézett műve 83. lapján.)

A felkelő magyarok tisztán látták, hogy a magyarországi háború csak függvénye a nagy európai küzdelemnek, s a magyar kérdés csak azzal együtt oldható meg. A kurucok levelei tele vannak külföldi hírekkel. Ezeknek jó része a szomszédos országokkal való kereskedelmi és diplomáciai kapcsolatokból ered, nem kicsiny részük azonban idegen hírlapok olvasására vezethető vissza. Még ma is izgató kérdés, mint tükröződött a magyar kérdés a külföldi közvéleményben, mennyivel inkább érdekelte ez a kurucokat. Tanulságos lenne a Rákóczi-kor levelezéséből összegyűjtögetni az idegen hírlapokra vonatkozó sorokat is, midőn kéri és küldözgetik őket, s közben megjegyzéseket tesznek magyar vonatkozású híreikre. BERTHÓTI a német újságokat „nyomatott hazugságok”-nak nevezte, BRENNER prépost viszont azon ütődött meg, hogy a lengyelek nem hisznek a *Mercurius*nak. A kuruc hírlap a magyarság szellemi őrállása volt idegenben, hogy „ne láttassék mind igaznak lenni, az kit az idegen nemzet szokott promulgálni Novellákban”. Ezért adták ki a trencsényi csatáról szóló tudósítást oly hamarsággal, csaknem egyidőben a *Wienerisches Diarium* megjelenésével. A kuruc és a külföldi sajtónak ez a párhuzamossága bizonyára más esetben is megállapítható. Hasznos szolgálat lenne begyűjteni az *Archivum Rákóczianum* egyik kötetébe a külföldi sajtó magyar vonatkozású anyagát egész Európából, hiszen csak a török háborúk nagy fordulói alkalmával voltunk ily mértékben Európa figyelmének tárgyai, mint ez alatt a nyolc esztendő alatt.¹⁶

A kor levéltári anyagában idegen újságok magyarnyelvű fordításával is találkozunk olykor annak bizonyosságául, hogy az idegen nyelvet nem értő magyarokat is mennyire érdekelték a határon túl történő események. A Károlyi-levéltárban is van egy ilyen novella-fordítás, melyet az említett katalógus így ír le: *Lengjel Országi Novella a' Svéciai király állapotjárul*. Két folio oldalra terjedő beszámoló a nevezetesebb európai eseményekről: „Párisbul ultima Xbris 1707., Párisbul 1ma Januarii 1708., Varsaváru Die 12 Januarii 1708., Bécsbul die 18 Januarii 1709.” E magyarrá fordított újságlapok¹⁷ a magyar lélek Európa felé kitért ablakai

¹⁶ Úttörő tanulmányok e tekintetben PUKÁNSZKY BÉLA és MOLNOS-MÜLLER LIPÓT tanulmányai: *II. Rákóczi Ferenc alakja a német sajtóban és Rákóczi a korabeli francia irodalomban*. Mindkettő a RÁKÓCZI halálának két-százéves fordulójára kiadott *Rákóczi Emlékkönyv* II. kötetében jelent meg.

¹⁷ A Károlyi-levéltár idegennyelvű XVIII. századi hírlapjai között nincs kuruckorból való.

voltak. Bár a latin tudás általános volt még a kisenemesség sorai-
ban is, nem lehetetlen, hogy akad egyszer egy magyar vagy német
nyelvre lefordított *Mercurius* is, hiszen RÁKÓCZI imádságai három-
négy nyelven forogtak közkézen soknyelvű hadseregében. ESZTER-
HÁZY a magyarság jó hírrel való lelki megerősítésének szolgálatába
is szerette volna beállítani a *Mercuriust* (consolatione suorum regni-
colarum), ezért erre is kell gondolnunk a kutatás során.

A Rákóczi-kor gazdag politikai és katonai irodalma mellett
a *Mercurius* szerény, de nagyon figyelemreméltó bizonyossága annak,
hogy nehéz önvédelmi harcában a magyarság a szellem modern
fegyvereivel is védekezett. Szellemi teljesítménye van olyan tiszt-
teletet érdemlő, mint katonai erőfeszítése, megérdemli, hogy ezután
több figyelemben részesítsük, s a *Mercurius*-ügyét se tekintsük
pusztán bibliográfiai kuriózumnak. A nemzet egészséges életösztö-
nének egyik megnyilvánulása volt létünk egyik válságos korszaká-
ban. Örülünk annak, hogy egy elveszettnek hitt számát éppen most
bocsáthatjuk a „német sas“ karmaiból megszabadult nemzet nyil-
vánossága elé.

ESZE TAMÁS.

MERCURIUS VERIDICUS

ex Hungaria Anno 1708.

UJVARINI, 6. Mensis Augusti.

IN expectatus advenit nuncius, ex Castris ad Trinchin positus, tantò tristior, quantò Majores benè instructæ Armadae progressus fere indubios, tota sibi appromittebat Hungaria. Postquam enim tripartito Exercitu, & quidem tam in Transylvania sub Commando Dñi. Generalis Marchalli Baronis Alexandri Károlyi, quàm & oras Trans Danubianas, sub directione Comitis Antonij Esterházy Partium earundem supremi Generalis rebus bene dispositis Serenissimus Transylvaniæ Princeps, ac Regni Confœderati Hungariæ Dux FRANCISCUS RAKOCY, (Tit.) ac adjuncto sibi Excellentissimi Domini Supremi Generalis Comitis NICOLAI BERCSENYI Militiæ corpore, ad reoccupanda Fortilitia, & præsertim superanda valla Hostilia, ad Oppidum Ujhely erecta. Structo super Fluvium vagum Ponte, Castra movisset, quamvis triduo post Arce Csejte per Insultum in deditionem recepta, Commendanteq; loci cum triginta viris, in Captivitatem ductis, omnem Conatum, & dispositiones ad invadenda prædicta Fossata Ujhelyensia præordinasset; nihilomiùs penitiùs considerando, utiliore fore obsidendi Majoris Fortalitij Trinchin expugnationem, facilèq; per hoc consequentem aliorum deditionem, mutato Consilio, ad obsidionem hanc omnimodè urgendam, animum, viresq; convertit, ac sicine reductis Castris, diè secunda Currentis Mensis ad Latera montium, memorato Fortalitio propè imminentium Castra locavit, cum ecce! hostis intentionum harum præcius, magnò, & properò itinere relictis ad Ujhely quibnsvis impedimentis, ex Moravia inexpectatus accurrit, ac summa in Aurora excubias adoritur: Itaq; famâ adventus Hostilis tota Castra pervagante, vix spacium horæ labitur dum integer Exercitus Hostilis, ad juga Collium è diametro effunditur, ac Structa, in ordinatas lineas acie, Prælia sine mora, ineundi indicia præbet, data interea tanti temporis mora, ut & Princeps cum cæteris Ducibus, Legiones educere, ac ad loca pro ratione motûs, & ordinationis Hostilium necessaria collocare, aliosq; defectus prævisos supplere properante, ac subitaneò labore potuerit; cum verò Hostis sufficientiam contrarii apparatus contemplatur amfractusque Vallium

Vallium inter utramq; Armadam adjacentium summamq; transennâ difficultatem, magis sibi periculosiorem considerat, concitato motu, obliquum, iter versus Trinchin secutus ad dextrum latus se circumg' lat, & cum Fortalitiu ancipiti plurium opinione pro more repudiati Prælii intrare putatur, quamvis tota Aciei facies, pro ut mora temporis patiebatur repentinâ dispositione mutabatur, nihilominus dum Legiones, nec dum in suas Stationes perfectè transeunt, Cohortes Rascianorum primùm impetum in Vexilla Militiæ levis Armaturæ longè ab Exercitu ordinato extra Pugnæ locum collocatæ facere iussit, quas cum facilè reprimerent ac per reciprocas velitationes, Prælium efferveret, interea robur quoq; Militiæ Germanicæ dextro lateri appropinquando, Militemq; Pedestrem cautè prætereundo, contra Neo-conductum Prætorianum Regimen Equestre, se citatò cursu effudit, quo statim turpiter consternatur, ac retro cedente. Dum interea PRINCEPS cum aliis Officialibus Bellicis subsidium Militiæ Pedestris longe distantis evocat, repentinoq; tumultu ordines dat, ac circum-currit tanto impetu labente Equò cadit (quod & Supremo Generali contigit,) ut & Equus, vehementia subiti Casus tactus perierit, ac ipse quoque vultu Terram feriente copiosum Sangvinem emisit, cum itaq; concurrentibus ad hunc casum Corporis custodibus, PRINCEPS super jacenti Equo percunctationem subducitur ingens Tumultus, & vociferatio Principem cecidisse Vernacula clamantium exoritur, quod dum alii pro energia vocis, de morte interpretantur nuncio tristi per omnes Cohortes divagante, tanta trepidatio toti Exercitui incussa est, ut non observatis amplius ordinibus, quisq; in fugam repentè verteretur, & præsertim Cavalleria effuso ad juga Vicinorum Montium, cursu, Militiam Pedestrem ignominosè desereret, hoc unum Divina elementia, in magnam felicitatis partem benignè disponente, ut Prælio, ad ipsa fere Dumetorum, & Sylvarum Vallibus interjacentium latera inito, Hosteq; propter innumeras fossas, & Viarum amfractus retardato, maxima Infanteriæ Pars ad montes se recipiendo tuta evaserit, Militibus ex Cavalleriæ vix Trecentis in Universum desideratis. Hac Victoria insperata, & Præsertim desertorum Vexillorum pluralitate tumidum. Hostis ducitur incessanti itinere usq; ad Granum Fluvium descendisse, docente exposit diè quid amplius facturus; minitatur quidem ut refertur, obsidionem nobis, cum tamen Peditatu penitus destituatur, tantæ molis opus suscipere eo magis perficere posse incredibile idem videtur; verùm non deest in omnem loci hujus casum Com-

sum Commendans, qui Militè, & Annona satis provifum alii-
etiam quibusvis necessariis requisitis, in dies adauget, & roborat,
quin & ad reprimendos ultteriores Hostis conatus defendendafq;
has circum vicinas oras Corpus Militiæ Domi. General. Vigilia-
rum Præfeti Joannis Bottyán, ex Regiminibus, Somogyiano Sa-
laiano, Balogiano, Kokaiano, & Réteino, quæ Prælio non inter
erant. Constans intactè ad menia nostra manet, præter Brigadam
Otskaianam, quæ itidem Hostem assidua Portali velitatione infestat.

*Ex Castris ad SZECSÉNY positis,
die 9. Augusti.*

Post infaustum Trinchiniense ignominiosum magis,
quàm periculosum Prælium, Serenissimus PRINCEPS cum
tota sua Aula continuò itinere, huc ad nos divertit, ac
etiamnum hic subsistit, eum in finem, ut diversis itineribus di-
spersam Militiam quamprimùm congregare, ac in unum Corpus
redigere queat, prout etiam exmissis quaqua versum Patentibus,
tam Comitatus Generalis Insurrectio, interea dum Miles Sti-
pendiarius coëat demandata est, quàm & Fortalitia copiosiori
Præfidiò, & Annona undequaque augetur, Militia dietim tantò
numerò concurrente, ut integræ Cohortes, præsertim Regula-
res Castris se consocient, unde creditur Castra hinc quantocius
Levam versùs motura, ac sub Commando Domini Supremi
Generalis ulterius trans-Granum profectura, interque Nitriam
& Ujvárinum substitura, cum Actionibusque Hostilibus contra-
rias operationes oppositura. Hodie advent Nuncius de proflig-
gato Trans Danubiano Cæsareo Exercitu, ibidemque capto Co-
mite Franciscò Nádasdi, ejusdem Supremò Commendantè, de
cujus Particularitatibus ulterior informatio sequenti Postâ avidè
expectatur.

*Vigesimâ quintâ Julii ex Castris ad So-
PRONIUM positis.*

Excellentissimus Dominus Partium harum Generalis
Comes ANTONIUS ESZTERHAZI, juxta Mandata Serenissimi
DUCIS cuncta hic apud Nos communi Consilio benè di-
sponit, ac contra Hostem quoq; prosperos bellicarum operatio-
num facit progressus, prout etiam ante paucos dies, Corpus
Militiæ Cæsareæ sub Commando Dñi Generalis Francisci Nádasdi
Constitu-

Constitutum medio Dñi Brigaderi EMERICI BEZEREDI insignis Militis adortus , tam victoriosè fudit , ut plures quingentis neci dederit , non paucos Officiales , cum 60. Gregariis in Captivitatem duxerit , ac omnem Bagasiam , in opimam Prædam tulerit , in simulque fuga elapsos ad Portas Sopronienfes secutus clauserit , ipsamque consequenter Civitatem strictiori Bloquadâ circumfepserit.

Ibidem 1. Augusti.

Hoste Bloquadato , Generalis Noster opportunam occasionem secutus validam Militum manum in Styriam misit datis ordinibus , ut loca deditioi spontanæ se subjectura , sub Protectionem summat , adversantes verò igne ferròque persequatur , Ipse verò movit Austriam versùs , omnia hostilia acturus , ut Viennenses visis fumigantibus partim tectis repudiatae ex vindictæ cupidine Pacis pœniteat.

Ex Castris ad ALBAM JULIAM Transylvaniam positis, die 28. Julii.

Statibus , & Ordinibus Regni hujus infidelitate confirmati Serenissimi PRINCIPIS , sui illibatè persistentibus , postquam Dnus Generalis Commendans Baro ALEXANDER KAROLYI instructum Exercitum ad Campum eduxit , primò quidem Claudiopolim obsidione cingens , partem Militiæ ibidem reliquit , reliquum verò Exercitum ad Castra inde locavit , unde quamvis continuas hæcteuùs Parthias contra Hostem emisserit , nihil tamen notabile Milite Cæsareò se intra menia Præfidiata continente , operari potuit , præterquam heri Colonellus NYUZÓ Parthiam Hostilem ad Pagum Madarász offendens foelicissimè fudit , ac ducentis cæsis , reliquos in Captivitatem duxit . Scribit etiam Commendans Sarkadiensis foelicem se contra Rascianos Aradienses habuisse expeditionem , qui Supremum eorum famosissimum Colonellum Tòkòli dictum Captivum acceperit.

